

Biosférická rezervácia Slovenský kras z pohľadu jej dvadsaťročného trvania

M. Rozložník: The Biosphere Reserve Slovak Karst/Slovenský kras from the Viewpoint of its Twenty Years Existence. Život. Prostr., Vol. 32, No. 1, 15–18, 1998.

Historical overview of the Slovak Karst/Slovenský kras Biosphere Reserve is presented. It is reported as an outstanding and unique geomorphological unit with characteristic interrelations between the landscape components. This area has been included to the network of biosphere reserves under the UNESCO programme Man and the Biosphere twenty years ago. The author discusses conditions, possible ways and disadvantages of management of the biosphere reserve and simultaneously also protected landscape area during the main mission.

Chránená krajinná oblasť Slovenský kras (vyhlásená r. 1973) bola rozhodnutím Byra medzinárodného koordináčného poradného zboru programu UNESCO "Človek a biosféra" (MaB) zaradená r. 1997 do svetovej siete biosférických rezervácií ako prvá na Slovensku.

V zmysle geomorfologického členenia patrí BR Slovenský kras do oblasti Slovenského rudohoria, ktoré je súčasťou Vnútorých Západných Karpát. Tvorí ju celok Slovenského krasu, predstavujúci svojráznu geomorfologickú jednotku. Priraďujeme ho k planinovému typu krasu, ktorý charakterizujú vysokopoložené náhorné plošiny lemované strmými stráňami, skláňajúcimi sa k dnám príľahlých kotlín, prípadne dolín a tiesňav.

Slovenský kras je naším najväčším krasovým územím, s veľmi dobre vyvinutým krasovým reliéfom a takmer úplným zastúpením krasového fenoménu charakteristického pre mierne klimatické oblasti.

Prírodné prvky krajiny (reliéf, voda, pôda, klíma, biozložka) majú v krasovej krajine viacero zvláštností a dodávajú jej osobitný charakter. Pre vývoj ostatných prvkov je určujúci krasový reliéf, vlastnosti podložia a krasové vody. Narušenie ktoréhokoľvek z nich sa odrazí v zmene ďalších prvkov krajiny a vedie mnohokrát až k zmene niektorých častí prírodného systému a narušeniu pôvodnej štruktúry krajiny. Regeneračná schopnosť a obnova rovnováhy je v krasovej krajine veľmi zdĺhavá, často až nemožná. Preto všetky aktivity, ak nemajú pôsobiť negatívne, musia rešpektovať tieto skutočnosti.

Slovenský kras predstavuje územie, na ktorom sa

sústreďujú viaceré mimoriadne významné prírodné hodnoty. Z hľadiska **anorganickej prírody** sú tu lokality, ktoré patria k najdôležitejším nielen na Slovensku, ale na celom území Západných Karpát. Na určenie stratigrafických pomerov mezozoických vrstiev sú tu typické profily meliatskou skupinou a horninami silického príkrovu. Dalekosiahly vedecký význam má lokalita vrchného triasu pri Silickej Brezovej, ktorá je typovou lokalitou viacerých druhov konodontov, kostier holotúrií a brachiopodov (tu bola prvýkrát opísaná *Gondonella carpatica*). Vedeckú hodnotu medzinárodného významu má aj **paleontologická lokalita** najvyššieho triasu Bleskový prameň pri Drnave a odkryvy hornín vrchnej kriedy v doline Miglinc.

Jaskynné priestory Slovenského krasu sú okrem svojej geomorfologickej hodnoty významné aj z hľadiska početných nálezov pravekého osídlenia. Práve odtiaľ pochádza doteraz jediný dôkaz *Homo sapiens fossilis* na Slovensku, ojedinelý nález szeletskej kultúry, bohaté nálezy bukovo-horskej kultúry, kultových masiek a obetného kultového ľudozrúťstva, všetko nálezy európskeho významu.

Jaskyne Slovenského krasu a príľahlého Aggtelekského krasu v Maďarsku boli 6. decembra 1995 zapísané do zoznamu Svetového prírodného a kultúrneho dedičstva UNESCO.

Z unikátnych **rastlinných druhov** sa tu vyskytuje napr. rumenica turnianska (*Onosma tornense Jáv.*) vedená vo svetovej Červenej knihe ohrozených druhov; zvonček tvrdoplodý (*Campanula xylocarpa Kovanda*),

Národná prírodná rezervácia Klčovské škrapy

včelník rakúsky (*Dracocephalum austriacum* L.); črievičník papučkovitý (*Cypripedium calceolus* L.) a pálka Laxmanova (*Typha laxmanii* Lepech) sú zapísané v európskej Červenej knihe ohrozených druhov. Okrem toho sa tu vyskytuje viac ako 300 kriticky ohrozených druhov stanovených na základe národných noriem.

Zo živočíšnych druhov sa na území Slovenského krasu vyskytuje 14 druhov obožživelníkov, 11 druhov plazov a 68 druhov cicavcov (z nich 22 netopierov) zaradených do Červenej knihy ohrozených druhov býv. ČSFR. Národný rámec významne prekračuje fauna bezstavovcov, a to aj fosílnych.

Územie Slovenského krasu bolo zaradené do zoznamu významných vtáčích území Československa v rámci projektu ICBP (International Council for Bird Preservation – Medzinárodná rada pre ochranu vtáctva). Vyskytuje sa tu až 26 druhov avifauny, ktoré sú ohrozené v celej Európe. Raritou tohto územia je syseľ (*Citellus citellus*) – kriticky ohrozený druh podľa Bernskej konvencie o ochrane európskeho živočíšstva.

Okrem finančného zabezpečenia je organizačno-legislatívne jedným z rozhodujúcich aspektov pri usmerňovaní aktivít v území. Správa CHKO nemala síce právnu subjektivitu, ale ako súčasť vtedajšieho Slovenského ústavu pamiatkovej starostlivosti a ochrany prí-

rody v Bratislave bola účastníkom konaní, napr. v zmysle stavebného zákona a pod. Napriek tomu, že nebola samostatným subjektom, boli na ňu delimitované značné kompetencie, čím bola pomerne operatívna. Žiaľ, po zaradení územia CHKO do siete BR, nebola zriadená samostatná správa BR, a tak už od začiatku úlohy vyplývajúce z oboch poslání územia splývali. Na škodu veci je to tak až dodnes. Reorganizácie, ktorými správa odvtedy prešla, neznamenali vo svojej podstate nijaké zlepšenia. Snáď samostatné strediská štátnej ochrany prírody, ktorých boli správy CHKO súčasťou, predstavovali počas svojej krátkej existencie určitý prínos. Personálne vybavenie správy CHKO BR je až do súčasnosti neuspokojivé. Na ilustráciu: r. 1975 mala správa 6 pracovníkov, teraz 8 (z toho 4 odborných a 2 strážcov). Dnes organizačne patrí správa CHKO BR do strediska Centra ochrany prírody a krajiny, ktoré je súčasťou Slovenskej agentúry životného prostredia ako samostatného subjektu. V zmysle platného zákona orgánom štátnej ochrany prírody sú príslušné odbory úradov štátnej správy a správa CHKO BR je odbornou organizáciou, ktorá vypracúva stanoviská pre rozhodovanie štátnej správy (táto však nie je nimi viazaná). Príslušný orgán štátnej ochrany prírody vydáva súhlasy a vyjadrenia v zmysle zákona pre územia s každým stupňom územnej ochrany – teda aj chránené krajinné oblasti, či národné parky alebo prírodné rezervácie. Problémy ochrany môže správa riešiť podaním podnetu na príslušný orgán štátnej ochrany prírody.

V území Biosférickej rezervácie Slovenský kras pôsobí aj ďalšia odborná organizácia ochrany prírody – Správa slovenských jaskýň. V jej pôsobnosti sú sprístupnené, sprístupňované a s nimi vývojovo súvisiace jaskyne. Takto rozdelené kompetencie pri zabezpečovaní odbornej ochrany krasu sú diskutabilné, najmä ak uvažíme personálne i materiálne možnosti na strane jednej a rozsah pôsobnosti na strane druhej. Správa chránenej krajiny oblasti ako biosférickej rezervácie nie je zo strany svojej riadiacej zložky z nijakého hľadiska zvýhodňovaná. Skutočnosťou je, že pracovníci správy CHKO BR môžu plniť úlohy biosférickej rezervácie iba popri ostatných úlohách, čo je ale nedostačujúce, vzhľadom na to, že k programu MaB sa prihlásil štát, ktorý by mal mať väčší záujem o zabezpečovanie jeho úloh. Pri zabezpečovaní úloh programu MaB poskytuje správe CHKO BR v rámci svojich možností metodickú i finančnú pomoc len Slovenský národný komitét MaB.

Poznanie územia je nevyhnutné pre riešenie problémov jeho ochrany. Z tohto hľadiska nemožno doterajší výskum považovať za dostatočný, absentuje komplexný pohľad na prírodné procesy. Pravidelný systematický výskum v tomto území je minulou, pretože na jeho zabezpečenie nie sú prostriedky.

Výskum a monitoring, ktoré patria k dôležitým funkciami biosférickej rezervácie, ale i chránenej krajinej oblasti, nie sú, žiaľ, na žiaducej úrovni, vykonávajú sa iba v rozsahu pridelených finančných prostriedkov. Keďže neexistuje schválený projekt monitoringu slovenských BR, a teda ani jeho trvalé finančné zabezpečenie, robí sa len v rámci lokálnych možností.

Nie je ani možnosť využívať výsledky výskumu a monitoringu, ktoré vykonávajú na území BR iné štátne inštitúcie, prístup k nim závisí iba od osobných kontaktov a vzťahov. Nie je dopracovaný taký informačný a monitorovací systém rezortu, ktorého súčasťou by bol aj systém monitoringu v CHKO BR.

Ak máme hovoriť o ochrane územia, tieto problémy sa od čias existencie biosférickej rezervácie nezmenšovali, skôr naopak. Spomenieme aspoň niektoré, ktorých riešenie je v súčasnosti veľmi naliehavé.

Na zabezpečovanie diferencovanej ochrany územia BR musia byť vymedzené 3 zóny. Ministerstvo životného prostredia SR doteraz nevydalo všeobecne záväzný predpis, ktorým sa vymedzujú jednotlivé zóny CHKO. A hoci je zónovanie územia BR Slovenský kras vypracované, nerešpektuje sa. Obzvlášť negatívne sa to prejavuje napr. pri tvorbe lesných hospodárskych plánov.

Právne normy, na základe ktorých prebiehala reštitúcia majetku, nezohľadňovali existenciu chránených území. Okrem zákona o zmiernení majetkových krívd cirkvám a náboženským spoločnostiam všetky ostatné dovoľovali reštitúciu nehnuteľností aj v chránených územiach. Aspekt ich ochrany bol tak odsunutý na druhé miesto. Problémy, ktoré tým vznikli, sa doteraz nedajú riešiť uplatňovaním mechanizmu náhrady ujmy. Jednak preto, že neexistuje vládne nariadenie o podmienkach a spôsobe jej úhrady, jednak pre nedostatok financií.

Novým zákonom o ochrane prírody a krajiny, ktorý je v súčasnosti platný, boli zrušené ochranné pásma jaskýň (bývalých chránených prírodných výtvorov), čo má tiež negatívny vplyv na zabezpečovanie diferencovanej ochrany. Vyriešenie všetkých potenciálnych záujmov a získanie súhlasu vlastníkov pre znovuvyhlasenie ochranných pásiem jaskýň bude veľmi zložitá.

Zabezpečovanie diferencovanej ochrany ovplyvňuje aj nedostatok finančných prostriedkov na realizáciu nevyhnutných regulačných zásahov v chránených územiach, nie sú vytvorené podmienky na odkúpenie či prevod chránených území do vlastníctva štátnej ochrany prírody, a tak je zachovanie pôvodných biotopov vzácných a ohrozených druhov flóry a fauny sťažené nedoriešenými transformačnými procesmi.

Doteraz nie sú zaradené v rovnakých kategóriách ochrany BR Slovenský kras (chránená krajinná oblasť) a BR Aggtelek (národný park). Treba prehodnotiť i túto

skutočnosť, s prihliadnutím na to, že sú ako jedna lokalita zapísané na zozname Svetového prírodného a kultúrneho dedičstva UNESCO, ako aj na vodohospodársky význam krasu.

V zabezpečovaní ochrany v oblasti lesného hospodárstva je správa CHKO BR odbornou organizáciou. Účastníkom schvaľovacieho konania pri tvorbe lesného hospodárskeho plánu však je a vyjadrenie vydáva príslušný orgán štátnej ochrany prírody. Správa CHKO BR nemá zabezpečený ani len bezodplatný prístup k základnej dokumentácii lesného hospodárstva (lesným hospodárskym plánom, porastovým mapám).

Doterajšia reštitúcia lesných pozemkov má na ochranu lesov negatívny vplyv, pretože sa uprednostňuje hospodárska funkcia lesa na úkor jeho ostatných funkcií, a tak pretrvávajú aj zalesňovanie nepôvodnými drevinami a nevhodné spôsoby hospodárenia, pričom výchovné zásahy a hygiena porastov často nie sú na žiaducej úrovni.

Závažnou, doteraz neriešenou problematikou, je zmena krajinného obrazu krasovej krajiny v prospech lesa, resp. udržanie vhodného pomeru lesných plôch a bezlesia, a to aj vo vzťahu ku krasovým procesom a zachovaniu xerothermných spoločenstiev.

Poľnohospodárstvo v súčasnosti prechádza obdobím kvalitatívnych zmien, čo sa negatívne odráža aj na spôsobe využívania územia CHKO BR, najmä jej odľahlejších trvalých trávnych porastov, ktoré ostávajú nevyužívané. Správa CHKO BR nemá ani legislatívne, ani materiálne prostriedky na pôsobenie v tejto oblasti. Nezodpovedajúca poľnohospodárska výroba v špecifických prírodných podmienkach Slovenského krasu môže negatívne vplyvať najmä na kvalitu podzemných vôd, a má tak veľkú zodpovednosť za životné prostredie. Keďže doteraz nie je vydané vládne nariadenie o podmienkach a spôsobe úhrady majetkovej ujmy vyplývajúcej z ochrany prírody a krajiny, nemožno v opodstatnených prípadoch ani zabezpečiť správny režim využívania uplatnením náhrady.

Ťažba nerastných surovín v území je veľmi aktuálna, pretože Slovenský kras poskytuje kvalitné nerudné nerastné suroviny. Neúnosne vysokú ťažbu vápencov spôsobuje napr. aj kontinuálne zásobovanie prevádzok VSŽ. Okrem toho, ťažba nerastných surovín je často v rozpore s vodohospodárskymi záujmami a z hľadiska rozloženia ťažobných miest aj s racionálnym využívaním prírodného bohatstva. Transformácia vlastníckych vzťahov a spôsob privatizácie sa prejavujú negatívne napr. pri zabezpečovaní likvidácie a rekultivácie ťažobných miest. Proces privatizácie lomov správa CHKO BR nemôže ovplyvňovať a platná legislatíva dostatočne nezabezpečuje záujmy ochrany prírody. Vzťahuje sa to na privatizáciu všetkých ostatných činností priamo súvisiacich s prírodou.

Priemyselná výroba v území, i keď je pomerne málo rozvinutá a prevádzky sú mimo chránenej krajinskej oblasti, predsa vplyva na kvalitu jej prírodných zložiek, predovšetkým ovzdušia.

Rozvody energie, najmä ropy a zemného plynu sú príčinou doterajších zásahov do južnej časti územia. Zvyšujúci sa ekonomický záujem na využívanie zemného plynu v susedných krajinách vyvoláva v súčasnosti ďalšie tlaky na budovanie nových plynovodov v území Slovenského krasu.

Podobným zásahom do krajiny by bolo aj uvažované rozširovanie štátnej cesty vedúcej cez CHKO BR. Použitím rutinného spôsobu úpravy by sa zlikvidovali ekosystémy a vytvorili nadmerne obnažené svahy.

Vodné hospodárstvo má v území BR veľký význam. Slovenský kras je bohatý na výskyt podzemných vôd, ich doterajšie využívanie však dosahuje hranice únosnosti. Potenciálne nebezpečenstvo ohrozenia predovšetkým podzemných vôd predstavuje ropovod prechádzajúci týmto územím. Pri povrchových tokoch kotlín treba dosiahnuť opätovnú stabilitu ekologických vzťahov, narušenú nevhodnými úpravami vodných tokov a melioráciami územia.

Na území Slovenského krasu bola vyhlásená chránená oblasť prirodzenej akumulácie vôd, ktorú treba rozšíriť. Z hľadiska zlepšenia prostredia je nevyhnutné vyriešiť zásobovanie obcí vodou a likvidovanie odpadových vôd v územiach bez existencie recipientov (na krasových plošinách).

Územné plánovanie a výstavba ovplyvňujú využívanie územia a stav jeho jednotlivých zložiek. Doteraz však nie je dokončená územnoplánovacia dokumentácia pre veľký územný celok. V tejto súvislosti treba dbať na zachovanie osobitného rázu sídel v krajine a dostatočne rešpektovať špecifické podmienky územia, ako aj zodpovedne riešiť otázku individuálnej rekreácie a záhradkárskych oblastí na úpätiach svahov planín. Musí sa prehodnotiť aj likvidácia tuhého komunálneho odpadu z aglomerácií, čo je v krasovej krajine obzvlášť chýlostivý problém.

Výchova, propagácia a práca s miestnym obyvateľstvom predstavujú ďalšiu zo základných funkcií biosférickej rezervácie. Žiaľ, Správa CHKO BR Slovenský kras nikdy nemala, ani nemá systemizované miesto pre pracovníka s podobnou náplňou. Úlohy vyplývajúce z tejto funkcie BR plnia všetci pracovníci iba popri svojej pracovnej náplni, čo je, samozrejme, nedostačujúce. V CHKO BR Slovenský kras doteraz nie sú ani informačné strediská a vzhľadom na stav a úroveň spoločenských vzťahov, ale aj legislatívy, samosprávy obcí v území BR a ich obyvatelia pociťujú chránené územie či biosférickú rezerváciu prevažne negatívne.

Ak má byť ochrana BR Slovenský kras naozaj účinná, je nevyhnutné, aby sa pri všetkých aktivitách, ktoré akokoľvek súvisia s CHKO BR zachovali tieto princípy:

1. Uznávať skutočnosť, že zlepšovanie životného prostredia predstavuje nealternatívny cieľ. Zásahy, pri ktorých by sa narušila ekologická rovnováha a zhoršil stav životného prostredia, by sa nemali uskutočňovať.

2. Pri využívaní prírodných zdrojov voliť také spôsoby a formy, čo v prvom rade rešpektujú charakter krajiny a jej prírodné podmienky a zároveň umožnia stály ekonomický, sociálny i kultúrny rozvoj bez závažných negatívnych vplyvov na životné prostredie.

3. Chrániť všetky prírodné hodnoty a zdroje, vytvoriť priestor na účinnú ochranu ekosystémov i jednotlivých druhov rastlinstva a živočíšstva.

4. Zlepšiť ekologickú stabilitu v celom území, najmä integrovaním zachovaných častí do jednotnej sústavy, uplatňovať zásady diferencovanej ochrany a hospodárenia v krajine.

5. Zastaviť nárast znečisťovania prostredia.

Zabezpečenie realizácie týchto princípov je vecou celej spoločnosti, úloha, ktorú v tomto procese zohráva Správa CHKO BR Slovenský kras, závisí najmä od jej postavenia, kompetencií, finančného a materiálneho vybavenia.

Literatúra

- Drdoš, J., 1968: Príspevok k riešeniu problematiky biológie krajiny v oblasti Turne nad Bodvou. Biologické práce, XIV Bratislava.
- Jakál, J., 1975: Kras Šilickej planiny. Osveta, Martin, 145 pp.
- Jakál, J., 1982: Štruktúra krajiny Slovenského krasu. In Problematika využívania a ochrany Slovenského krasu (Zborník prednášok z VIII. celoslovenského seminára SZOPK). Rožňava 20.–21. 5. 1982.
- Nariadenie vlády SSR zo 6. 2. 1987 o niektorých chránených oblastiach prirodzenej akumulácie vôd č. 13/1987 Zb.
- Rozložník, M., 1987: Príspevok k analýze a hodnoteniu deteriorizačných javov v chránenej krajinskej oblasti Slovenský kras. Ochrana prírody 8, p. 73–97.
- Rozložník, M., Karasová, E. (ed.), 1994: Slovenský kras, chránená krajinná oblasť – biosférická rezervácia. Osveta Martin.
- Zákon NR SR č. 287/1994 Z. z. o ochrane prírody a krajiny.

Ing. Mikuláš Rozložník (1940), vedúci Správy CHKO BR Slovenský kras. SAŽP Centrum ochrany prírody a krajiny Banská Bystrica, Správa CHKO BR Slovenský kras, 049 51 Brzotín, Biely Kaštieľ. E-mail: seapr@ke.sanet.sk